

Kystkultur i skolen?

En rapport for Forbundet Kysten om kystkulturens stilling i norske lærebøker

Av Lars Aase

Desember 2010

Innledning

Torbjørn Egners lesebøker ble brukt av norske skolebarn fra 50-tallet og et par tiår fremover. Ved siden av å trene barns leseferdigheter gjorde tekstutvalget at barna fikk innblikk i mange sider av livet ulike steder i Norge. Her er *Litt av hvert fra Telemark* og *Vinter i byen og på landet* eksempler på temaer det knytter seg tekster til.¹ Mer interessant for oss er særlig tre av bøkene i tolvbindsverket, nemlig nummer tre, fem og ti. I disse er kystkulturelle temaer hovedelementet i tekstene. Bind tre, som er for første halvår av tredjeklasse, byr på relativt korte tekster om hummerfangst, ål, makrell og sild, med illustrasjoner til.²

I bind fem (fjerde skoleår) er mye av handlingen lagt til uthavnen Kleven ved Mandal. Her er tekstene lengre, og de gir et skikkelig dypdykk inn i kulturhistorien til en uthavn. Det handler om krabbeteiner, fyrlykter, kjølhaling og et eget kapittel som heter *Kleven i seilskutetida*.³ I tillegg er innsiden av omslaget trykt med kart over området (tegnet av Egner), og en tegnet oversikt over ulike seilskipstyper (skonnert, jakt, fullrigger osv). I bind ti (sjette skoleår) er det Nord-Norge som er hovedtema. Her er tekster av forfattere som er kjent for å skildre livet langs kysten i nord plukket med ulike tekstutdrag. Hamsun, Duun og Bojers tekster gir (sammen med en rekke andre tekster) et bilde av livet langs kysten, og ikke minst Lofotfisket.⁴

I sum gir altså Egners lesebøker en meget bred og levende oversikt over hvordan livet artet seg langs kysten. En liten kikk i dagens lesebøker⁵ for barnetrinnet viser at læreboken har endret veldig karakter. Tekstene gir i liten, eller ingen grad, noe bilde av livets ulike sider rundt om i Norge. Ved siden av en del regler og noen eventyr, er det historier om venner, dyr, fritidsaktiviteter og i noen tilfeller årstider som går igjen i bøkene.

Jeg starter med denne korte sammenligningen for å vise at det innenfor norskfaget har skjedd en endring i forhold til hva barn lærer om norsk kulturhistorie, ved siden av at de lærer å lese. Fra å være en hel del, er det i dag svært lite.

¹ Egner 1965, s. 170, Egner 1962a, s. 146

² Egner 1962a, s. 48-110.

³ Egner1962b, s. 65

⁴ Egner 1965, s. 7-14, 71-105

⁵ Gyldendals *Safari*, Aschehougs *Zeppelin*, og Samlaget's *God i ord* for de fire første årene av barnetrinnet.

Problemstilling og avgrensning

I denne teksten rettes søkelyset inn på dagens lærebøker, og med bakgrunn i stipendutlysningsteksten har jeg tatt utgangspunkt i følgende problemstilling: I hvilken grad formidles norsk historie knyttet til fiskerier og sjøfart i grunnskolens lærebøker for samfunnsfag?

Innledningsvis så vi at det har skjedd en endring de siste tiårene i tekstutvalg til lærebøkene. I fortsettelsen vil jeg legge vekt på lærebøkene i historie og samfunnsfag i grunnskolen. Begge disse fagområdene går inn under samme fag i grunnskolen, nemlig samfunnsfag. På barnetrinnet er begge samlet i en felles bok i samfunnsfag, mens det på ungdomstrinnet også lages ulike bøker for de ulike delene av samfunnsfag. Hvert trinn kan altså ha en bok i samfunnskunnskap, en i geografi og en i historie.

Neste spørsmål er hvilke klassetrinn som er aktuelle. Her er der visse ulikheter mellom fagene, og hva som kan knytte seg til denne delen av historien. For barnetrinnet er det 6. og 7. trinn som inneholder aktuelt stoff. Da er det næringene i Dansketiden som er tema. Når det gjelder historieundervisningen på ungdomstrinnet er det på 8. og 9. trinn de har om 1800-tallet og møter disse problemstillingene i norsk historie. De samme årstrinn gjelder også for geografidelen, hvor fiskeri som naturressurs er tema.

Læreplanene

Alle lærebøkene bygger på læreplaner som er fastsatt av Kunnskapsdepartementet. Den siste store reformen av læreplanene kom med Kunnskapsløftet i 2006. Læreplanen for samfunnsfag ble oppdatert i juni 2010, men disse justeringene er ikke relevante for denne rapporten da de kun gjelder læreplanen for videregående skole.

I denne sammenheng er det altså *Læreplan i samfunnsfag* som er relevant (se vedlegg 2). Spørsmålet er om, og eventuelt hva den sier om kystkultur, fiske og sjøfart. Kort sagt kan vi si at ikke noe av dette nevnes spesifikt i læreplanen. Læreplanen er i stor grad formulert i generelle termer som åpner for veldig mange forskjellige tolkninger. Dette gjelder ikke bare i forhold til sjøfart og fiske, men på alle områder. Innenfor den delen av læreplanen som omfatter norsk historie er det ingen temaer som er konkretisert. Unntaket er nasjonale minoriteter. Hovedfokuset ser heller ut til å være temaer som knytter seg til verdier som demokrati, menneskeverd osv.

Slik læreplanene er satt opp vil det altså ikke være naturlig å ha egne punkter som omhandlet temaene vi tar for oss her. Det nærmeste vi kommer er generelle områder som åpner for mange ulike tolkninger og temavalg. Læreplanen for samfunnsfag er delt inn i de tre fagområdene historie, geografi og samfunnskunnskap, hvor det er de to første som er interessante her.⁶ For historiefagets del er det i brede vendinger et mål at eleven skal kunne *fortelle om hovedtrekk ved samfunnsutviklingen i Norge fra vikingtiden til slutten av dansketiden, og gjøre nærmere greie for et sentralt tema i denne perioden.*⁷ Denne formuleringen som gjelder for barnetrinnet går igjen i målene for ungdomstrinnet, men da med perioden *... på 1800-tallet og første halvdel av 1900-tallet.* Da skal de også kunne se *teknologiske og samfunnsmessige endringer som fulgte av den industrielle revolusjon.* Innenfor disse målsetningene er det helt klart mulig å si noe om fiskerier og sjøfart, uten at det er konkretisert.

I geografidelen er målene knyttet opp mot ressurser og ressursutnyttelse, samt forholdet mellom dette og bosetting, næring og levevis. På ungdomstrinnet skal det også knyttes opp mot teknologi og andre land i verden. Her er det uten tvil også naturlig at kystkulturen og særlig fiskeriene spiller en helt sentral rolle. Hvordan og hvor mye dette blir omtalt kommer vi tilbake til.

Før vi går løs på selve bokanalysen skal vi kaste et blikk på tidligere læreplaner.⁸ Er de like generelle i vendingene som i dag? Både i læreplanverket fra 1996 og mønsterplanen fra 1985 er geografidelen i veldig stor grad det samme som vi ser i dag, altså at elevene skal kunne se sammenheng mellom naturressurser, bosetting og næringsliv. Mens når vi ser på hva som er hovedtrekkene av læringsmål innenfor historiefaget er det visse endringer som har skjedd. Utviklingen er relativt utbetydelig i denne sammenheng da det heller ikke i noen av disse planene stod noe konkret om at vår historie knyttet til fiske og sjøfart skulle være med. Men særlig mønsterplanen fra 1985 er noe mer konkret i temaangivelse. Her presiseres en rekke temaer som det tidlige bondesamfunnet, økonomisk vekst og ny utvikling fra 1500-tallet, gamle reisemåter osv. Selv om det ikke sies noe konkret vil jeg likevel si at det tematiske opplegget i større grad legger opp til temaer knyttet til sjøfart og fiske da disse bør være sentrale elementer under de eksemplene som er vist over.

⁶ Samfunnskunnskap delen omfatter sosialisering, politikk, økonomi (også personlig øk.), kultur og mellommenneskelige relasjoner i et samtidsperspektiv. Faller derfor utenfor det som er relevant her.

⁷ Oversatt fra nynorsk "Etter 7. årssteget" for historie. Se vedlegg.

⁸ De som er studert her er *Læreplanverket* fra, og *Mønsterplan for grunnskolen* fra 1985. Mønsterplanen gjelder Orienteringsfag.

Hvilke bøker har så blitt undersøkt? Jeg har lagt hovedvekten på læreverkene for de tre store forlagene innenfor lærebøker til grunnskolen, Cappelen, Gyldendal og Aschehoug. Disse hadde til sammen en markedsandel i grunnskolen på om lag 85 % i 2007.⁹ I tillegg er for ungdomstrinnet et verk fra Damm, og et fra Forlaget Fag og Kultur tatt med. Med dette mener jeg å ha en bred dekning som dekker den vesentlige del av det som brukes i skoleverket. Under følger en oversikt over de ulike læreverkene de ulike forlagene har gitt ut for samfunnsfag i grunnskolen.

Forlag	Barnetrinnet	Ungdomstrinnet
Gyldendal	Gaia	Underveis
Aschehoug	Midgard	Matriks
Cappelen	Globus	Monitor
Damm		Makt og menneske
Fag og kultur		Kosmos

Hoveddel

Jeg skal i det følgende gi en gjennomgang av lærebøkene innenfor tre hovedområder. Denne tredelingen har bakgrunn i funnene jeg har gjort i undersøkelsen, og er de tre stedene i lærebøkene hvor man i all hovedsak møter problemstillinger knyttet til fiske og sjøfart. Det første området er når man har om høymiddelalderen og dansketida på barnetrinnet, og da som regel knyttet til ulike former for næring som oppstod eller ble drevet i denne perioden. Det andre området er 1800-tallet, når det fortelles om hva de levde av og hva slags næringer som var. Det tredje punktet går på naturressurser, og er i utgangspunktet i utkanten av rammene for dette prosjektet da det i hovedsak dreier seg om fiske og overfiske i dagens Norge. Det som er spesielt med dette er at det under dette området i noen tilfeller trekkes linjer langt tilbake i historien og gjør historien relevant for i dag. De to første er i historie, mens den siste er knyttet opp mot geografidelen i samfunnsfag.

Underveis vil jeg sammenligne omfanget og innholdet av det som omhandler fiske og sjøfart med andre temaer som omhandler andre næringsveier i den samme perioden. Dette er

⁹ http://www.utdanningsnytt.no/templates/udf20_16587.aspx - om markedsandeler Cappelen og Damm har slått seg sammen etter at disse lærebøkene kom på markedet.

for eksempel jordbruk, bergverk og skogbruk. Bilder som står i teksten og er direkte relatert til en av kategoriene telles med i sammenligningen.

Høymiddelalderen og dansketiden

Gaia

Gyldendals *Gaia 6* har et hovedfokus i retning av politisk styring hvor det er lagt mye vekt på kongenes rolle i norsk historie. Kapittelet om høymiddelalderen i Norge er første sted vi møter på fiske.¹⁰ Dette er under et avsnitt om bonden og gården, og selv om dette er hovedtema blir det presisert at fiske var en del av bøndenes arbeid, og at tørket fisk var en viktig del av hverdagskosten på gården. Likevel er det utvilsomt bonden, gårdsdrift og eiendomsforhold som er hovedtema. Først under kapittelet for dansketiden får fiskeriene et eget avsnitt. Her tar forfatterne over en dobbeltside for seg næringslivet i perioden, og fiskeriene blir beskrevet over om lag en halv side.¹¹ Her blir 600 år med fiskerihistorie oppsummert på to korte avsnitt hvor det egentlig er hanseatenes monopol på utskipning av fisk som er hovedpoenget, og ikke hvordan fiskerne levde eller fisket. Alt i alt betyr dette at *Gaia* verken kvantitativt eller kvalitativt tar kystkulturen spesielt på alvor. Fordelingen av sider på de ulike temaene er slik:

Gyldendal – Gaia 6	
Fiske	0,5 sider
Jordbruk	1,5 sider
Bergverk	0,5 sider
Skogbruk	0,5 sider

Midgard

Midgard, som er Aschehous' verk for samfunnsfag i barnetrinnet, har en noe grundigere gjennomgang av "våre" temaer. I *Midgard 7* får fiske omtale over to sider.¹² Også her er det først et hovedfokus på hanseatenes rolle som eksportører av tørrfisk, men her går

¹⁰ *Gaia 6*, s. 62

¹¹ *Gaia 6*, s. 82

¹² *Midgard 7*, s. 68-69

forfatterne lengre i å beskrive det komplekse forholdet mellom dem og fiskerne. Det som gjør at denne teksten er grundigere enn den forrige, er først og fremst at de gjengir et utdrag av Pietro Querinis beskrivelse av forholdene på lofotøya Røst i 1432.¹³ Dette gjør at det mer konkret blir vist hva fiskernes hverdag bestod av. *I løpet av året fisker de endeløse mengder fisk[...] Stokkfisken tørker de for sol og vind [...] og i mai[...] seiler de av sted til et sted i Norge mer enn tusen mil borte kalt Bergen.*¹⁴ Dette utdraget viser noe mer av livet til fiskerne, om man sammenligner den med *Gaia*.

Fiske blir også helt kort plassert som essensielt for Norge i *Midgard 6* når det berettes om Norges storhetstid på 1200-tallet. *Bergen var den viktigste byen i landet [...] [og på havna] foregikk handel med tørrfisk fra Nord-Norge.*¹⁵

I tillegg til en mer dyptgående beskrivelse av fiske er der også en liten del om skipsfarten. Under delen om fiske illustreres forskjellen på en nordlandsjakt og hanseaterkogge med to tegninger.¹⁶ I tillegg er der en overskrift som sier ”Skipsfart og fiske”, som egentlig bare handler om skipsfart. Derimot vises sammenhengen mellom skipsfarten og de andre næringene som vokste frem i perioden som trelast, metaller fra gruvene og fisk. Det som også er verdt å legge merke til er at det gjennom en illustrasjon viser hvordan næringene på land henger sammen med dem ved kysten, og ikke eksisterte i to separate verdener.¹⁷

Som et siste punkt kan det også nevnes at hanseatene gjennom sin handelsvirksomhet på sjøen knyttet Norge sammen med verden utenfor Skandinavia. Det vises at de hadde kontakt med handelsmenn i Middelhavet som handlet med arabiske handelsmenn. Med sine skuter sørget de for at varer fra Østen nådde Norge, og at Norge dermed ble eksponert for denne typen kulturpåvirkning tidlig på grunn av skipsfart og handel.

Under vises omfang av de ulike temaene i læreverket *Midgard*. De har lagt opp emnefordelingen litt annerledes mellom de ulike trinnene enn *Gaia*, og derfor presenteres noe fra 6. trinn og noe fra 7. trinn.

¹³ Querinis livbåt drev i land i nærheten av Røst i Lofoten, og han skrev senere ned beretningen om sine måneder blant fiskerne i nord.

¹⁴ *Midgard 7*, s. 69

¹⁵ *Midgard 6*, s. 131

¹⁶ *Midgard 7*, s. 69

¹⁷ *Midgard 7*, s. 71

Aschehoug	Midgard 6	Midgard 7
Fiske	1 setning	2 sider
Skipsfart		0,5 sider
Jordbruk	1 side	1 side
Skogbruk		1,5 sider
Bergverk		2 sider

Globus

Det verket for grunnskolen som i omfang har mest om kystkulturelle tema er uten tvil Cappelen's verk *Globus*. Over hele 6 sider i *Globus 7* gis det en gjennomgang av tørrfiskhandelen hanseatene stod for.¹⁸ Uten at det siteres direkte fra Querini's beretning, brukes han også her som en inngangsport til å si noe om hvordan det var å være fisker i Norge i senmiddelalderen. Det legges vekt på å bruke Querini's beretning som kilde til å forstå det "lille", lokale livet på Røst. De henviser til Querini som sa at fiskerne seilte til Bergen hvor fisken ble solgt. Dette brukes som overgang til å si noe om handelssystemet fiskerne på Røst inngikk i.

Denne første delen om Querini går over tre sider. Det samme gjør gjennomgangen av hanseatene og tørrfiskhandelen. Ved siden av kart og gjennomgang av hansaens virksomhet vises det til forholdet mellom fiskerne i nord, og hanseatene i Bergen. I følge boka var fiskerne helt avhengige av hanseatene for å ha et marked å få solgt fisken sin på. Videre står det at fiskerne ville sultet uten kornet de fikk kjøpt av dem, og at denne avhengigheten også endte med at fiskerne stod i stor gjeld til kjøpmennene i Bergen. Det sentrale er altså at de både ser nært på fiskerne på Røst, og på handelssystemet langs kysten som de inngikk i.

Et annet aspekt er at de gjennom både gjennom Querini, og gjennom å bruke begrepet fiskerbonde, viser at også de som bodde langs kysten ikke bare var fiskere, men også avhengig av å ha kuer, og være litt bonde på siden av, det som i alle fall i perioder av året var det altopplukkende fisket.

Noe annet som også går igjen her er at det legges vekt på å vise forskjellen på skipstypene hanseatisk kogge, og det noe mer diffuse "norsk fiskebåt", gjennom tegning. Det er hele tre tegninger med kogger på.

¹⁸ *Globus 7*, s. 112

Siden hanseatenes tid i Norge startet i middelalderen kunne dette like gjerne vært plassert under kapittelet for middelalderen i *Globus 6*. Dette er ikke tilfelle, og *Globus 6* tar i langt større grad opp bøndene og deres hverdag i denne delen av boken, og det gjøres litt på samme måte. Først fortelles det litt om dagliglivet på en middelaldergård, før det gis et eksempel på en middelaldergård som ligger under et kloster, og hvor familien må betale skatt til, og arbeide for klosteret.¹⁹ Denne måten å presentere stoffet på ligner altså på den vi så med fiskeren, bare at den går over to og en halv side, og ikke seks. Fiskets plass er i *Globus 6* begrenset til en setning som peker på at tørrfiskhandelen er årsaken til Bergens sentrale posisjon. Oversikt over antall sider fordelt på ulike temaer vises under.

Cappelen	Globus 6	Globus 7
Fiske	1 setning	6 sider
Jordbruk	2,5 sider	2,5 sider
Bergverk		2,5 sider
Skogbruk		1,5 sider

Foreløpig oppsummering

Etter å ha gjennomgått de tre viktigste verkene i samfunnsfag for barnetrinnet ser vi at det utvilsomt er store forskjeller i omfang på omtale av aktuelle næringer, og i sammenheng med dette også i kvaliteten på hvordan stoffet blir presentert. Det sier seg selv at *Gaia* ikke kan behandle fiske like grundig over en halv side, som det *Globus* har muligheten til over seks sider. Det interessante her er også å sammenligne tallet for fiskeri med det for jordbruk. Totalt i de tre verkene er det skrevet om lag 8,5 sider om hver av dem. Settes dette inn i en sammenheng hvor denne sammenligningen er det sentrale, kan det således ikke sies at disse bøkene gir et inntrykk av at bøndene har hatt en mer sentral rolle i vår historie enn fiskeren.

Noe som derimot er interessant er fraværet av skipsfartshistorie i lærebøkene for barnetrinnet. Disse bøkene presenterer historien frem til ca 1800, og skipsfarten er totalt bare dekket over en knapp halv side i *Midgard 7*. Skipsfartens rolle i Norge var utvilsomt betydelig før 1800. Når vi likevel ser en slik mangel i disse bøkene blir det interessant å se hvordan både dette, og fiskeriene blir behandlet i bøkene for ungdomstrinnet. For ungdomstrinnet er det bøkene for 8. og 9. trinn som er relevante, siden det er her de tar for seg problemstillinger

¹⁹ *Globus 6*, s. 130

relatert til kystkultur. Vi skal se at det også her er store variasjoner i omfang av omtale av dette temaet.

1800-tallet

Matriks

Aschehougs verk i samfunnsfag for ungdomstrinnet, *Matriks*, kan på ingen måte beskyldes for å overdrive kystkulturens rolle i Norges historie. I historieverket deres er tekst relatert til fiske ikke inkludert, mens skipsfarten får minimalt med omtale. Totalt er det ikke snakk om mer enn ni linjer i en av to spalter på én side i *Matriks 8*, hvor skipsfarten blir behandlet.²⁰ I dette korte tekststykket som står under overskriften *Nye transportmidler* er det overgangen fra seilskip til dampskip som er fokus. Det eneste elementet som inngår her er seilskipenes uforutsigbarhet i forhold til avhengigheten til vind, og at dampskipene derfor utkonkurrerte dem. Dette skrives om sammen med det som handler om jernbaneutbygging.

Når forfatterne her skriver om Norge på 1800-tallet er det nemlig to andre temaer som dominerer. Det ene er politisk utvikling, hvor vekt er på grunnloven og parlamentarismen. Det andre er industrialiseringen av byene, og fremveksten av arbeiderbevegelsen. Fokus blir også i denne delen å sammenligne næringene knyttet til kysten, med de næringene som ikke først og fremst er det. I dette tilfellet jordbruk og industri. Det kan og presiseres at jeg bare regner med det som omhandler norsk historie, og ikke for eksempel den industrielle revolusjon i Storbritannia.

Aschehoug	Matriks historie 8
Skipsfart	0,2 side
Jordbruk	1,5 side
Industri	8 sider

²⁰ Matriks historie 8, s. 71.

Makt og menneske

Damms satsning for ungdomstrinnet, *Makt og menneske*, har for det første et helt annet visuelt uttrykk enn alle de andre bøkene. Den er veldig rikt illustrert, med mange, store og fine bilder fra 1800-tallet og fremover. Forlaget har også valgt å la barnebokforfatteren Bjørn Ingvaldsen være forfatter. Vi kan kanskje si at det ser ut til at de ønsket en noe mer popularisert fremstilling av historien enn de andre forlagene.

Hvordan er så fiske og sjøfart omhandlet? Fiske er omhandlet i svært lite omfang. *Størsteparten av befolkningen skaffet seg det de trengte, gjennom jordbruk, skogbruk og fiske* er det eneste i teksten som sier noe om fiske.²¹ Denne selvbergingen står forøvrig noe i kontrast til det at det berettes om hungersnød under kornblokaden i 1812 i samme boken for 9. trinn.²² Poenget med å vise dette er at det her kunne vært naturlig å vektlegge at skipsfartens rolle for vanlige folk, først og fremst gikk ut på å skaffe korn til landet.

Men når det gjelder fiske så er der også to bilder, som til sammen dekker en halv side. Begge har lofotfisket som tema, det ene av fiskere, det andre fra fiskefeltet. I tillegg til dette er det en kort bildetekst som sier at fiske var en svært viktig næring. Når vi holder dette opp mot mengden bilder, og ikke minst tekst om jordbruket, gis det utvilsomt et skjevt bilde av landets historie her.

Makt og menneske har derimot noe mer stoff om skipsfart. I boken for 9. trinn presenteres fordelene dampskipenes inntog hadde for befolkningen. Sammen med utbygging av jernbanen var dampskipene et viktig ledd i moderniseringen av Norge, som gjorde reising langt mer forutsigbart.

Det er først og fremst i kapittelet om 1814 at vi får høre om norske sjømenn og den norske flåten. Her er det i veldig liten grad handelsflåten det siktes til, men heller marinens skip og kapervirksomheten. Sammenhengen dette inngår i er først og fremst det politiske og militære dramaet som utspilte seg i årene før 1814, og der er langt mer fokus på storpolitikk og hungersnød, enn det er på betydningen for norsk skipsfart. Riktignok er denne delen svært rikt og variert illustrert, med ”kystkulturelle” illustrasjoner. Totalt er der bilder/tegninger over to hele sider som viser krigsskip, prisonskip, kaperskip og en vanlig robåt.²³ Den delen av teksten som mer direkte omhandler skipsfart er ikke på mer en om lag en halv side.²⁴ Først vises det til hva kaperfart var, deretter om norske sjøfolk i britisk fangenskap. I den grad det

²¹ Makt og menneske historie 8, s. 11

²² Makt og menneske historie 9, s. 72

²³ Makt og menneske historie 8, s. 68-71

²⁴ Makt og Menneske historie 8, noe på s. 69, noe s. 71

sies noe om betydningen konflikten hadde for skipsfarten er det om handelsavtalen som sikret handelsflåten trygg fraktfart fra 1809 til 1812.²⁵

Det vi ser her er at der blir presentert en hel del stoff om skip og betydningen av å holde kysten utenfor Norge åpen for skipsfart. Spørsmålet er hvorfor det plutselig kommer en mye om akkurat de få årene forut for 1814, og at når det kun nevnes en handelsavtale som angår skipsfarten, så er det en som bare var gyldig i noen helt få år? Jeg skal ikke svare på det her, men det ser ut til at forfatterne legger veldig sterk vekt på å fortelle en historie om utviklingen frem mot 1814.

Damm	Makt og menneske 8	Makt og menneske 9
Fiske		0,5 side (bilder)
Jordbruk	0,5 side	2,5 sider
Skipsfart	2,5 sider ²⁶	0,3 side
Industri		3,5 sider

Monitor

Cappelens *Monitor* er litt ulik de foregående bøkene i oppsettet. Mens de andre har hatt et kronologisk grunnoppsett, har *Monitor* et tematisk. Det innebærer at spørsmålene vi her er interessert i logisk sett skulle vært plassert under delen om *Utvikling og teknologi* (seil til damp, og robåt til trål), eller under *Miljø og forbruk* (overfiske). Det vi ser i denne boken er at det i veldig liten grad behandler disse spørsmålene overhodet. Som i *Makt og menneske* blir det som omhandler skipsfart plassert under foranledningen til 1814, under hovedoverskriften *Demokrati*. I hvilken grad dette kan relateres til skipsfart er og noe diskutabelt, da det nesten utelukkende dreier seg om kriger og militærflåten. Temaene er som i forrige verk flåteranet i København og kornblokaden. Bortsett fra sulten i forbindelse med blokaden er det ingen henvisning til hvilken betydning kampene hadde for sjøfarten. Helt til slutt er der derimot to små henvisninger, med tilhørende bilder som er interessante. Den første omhandler noe så sjeldent som pomorhandelen, og betydningen handelssamkvemmet mellom befolkningen i Nord-Norge og russiske kornskip hadde for å begrense hungersnøden i nord. Det andre er der

²⁵ Makt og menneske 8, s. 71

²⁶ Det er også et bilde av emigrantskip på s. 124-125 i Makt og menneske 8, disse er ikke regnet med da de ikke inngår i en relevant sammenheng. Det er heller ikke klart om bildet skal være fra Norge. Vil og understreke at tallene i denne tabellen i større grad enn ellers dreier seg om bilder. Det har sammenheng med at boken er mer illustrert enn de andre.

et veldig kort avsnitt om Terje Vigen.²⁷ Men disse små historiene er for fotnoter å regne i den store sammenhengen.

Under temaet *Miljø og forbruk* er der et eget firesiders kapittel om hvalfangst. Dette ligger noe i grenseland når vi skriver om fiskeri og sjøfart i norsk historie. For det første er det ikke en av de nevnte næringene. For det andre foregikk hvalfangsten i all hovedsak på andre siden av kloden, i områdene rundt Antarktis. Når jeg likevel tar det med er det fordi det er en næring som er knyttet opp mot kystbyer i Norge. Det tiltrakk seg mannskap fra bygdene langs kysten, og det ble i mindre utstrekning også gjort fangst utenfor kysten av Norge. Når jeg nå har trukket dette frem vil jeg likevel påpeke at det er skrevet i en sammenheng hvor det først og fremst er miljø- og ressursaspektet er det som vektlegges. Dette gjelder også for fiskeriene. Det omhandles som en liten del av kapittel om hvalfangst, og er utelukkende skrevet i tilknytning til debatten om overfiske.

Cappelen	Monitor 2
Fiske	0,3 side
Jordbruk	0,5 side
Hvalfangst	2 sider ²⁸
Skipsfart	0,5 side
Industri	2 sider

Underveis

Gyldendals *Underveis* har helt klart en noe grundigere gjennomgang av kystkulturens rolle. Men også her er skipsfarten presentert i noe begrenset omfang, om lag en tredjedels side. Det trekkes derimot frem hvilken rolle treseilskutene hadde for Agder, og ikke bare for dem langs kysten, men også bønder inne i landet som leverte tømmer til skipsverftene. Videre kan vi lese at overgangen til dampskip bygget av jern dermed var ødeleggende for flere enn bare verftseierne på Sørlandet. *Sørlandet gikk inn i en vanskelig tid* avsluttes avsnittet med. Også i

²⁷ Monitor 2, s. 10

²⁸ Regner med "alt" her, selv om hovedfokus er ressursbruk, er det i en historisk kontekst, knyttet til en næring langs kysten

denne boka flettes dette sammen med jernbaneutbyggingen. Jernbane behandles langt grundigere, og har i tillegg to større illustrasjoner.²⁹

Noe som derimot får veldig bred dekning, særlig om man sammenligner med barnetrinnets bok fra samme forlag, er fiskeriene. Mens dette bare hadde en halv sides omtale i boka for barnetrinnet, er det fire og en halv her.³⁰ Det er nesten så en skulle tro det er en sammenheng, i *Underveis* går de tilbake til 1400-tallet (perioden som i følge læreplanen skal undervises i barnetrinnet) og bruker en helside på å fortelle historien om Querini og hans menn som endte på Røst.

Det mest interessante med denne boken er likevel hvordan fiskerienes rolle blir beskrevet. Her vil et sitat hjelpe å si litt om hvordan forholdene for jordbruk i Norge presenteres etter at Europa har blitt beskrevet. Dette er inngangen til å skulle forstå hvor viktig *havets skatter* har vært for Norge.

*Bare tre prosent av Norges areal kan dyrkes opp. Sammenlignet med andre land er norske gårder små ... I århundrer har vi vært avhengige av å kjøpe landbruksprodukter fra andre land for å få nok å spise. Men når det gjelder fiske, er situasjonen en helt annen: I uminnelige tider har Norge vært en av de største fiskerinasjonene i verden.*³¹

Med dette utgangspunktet går teksten videre ved å vise til fiskernes tøffe hverdag, silde- og tørrfiskeeksport på 1800-tallet, samt handelssystemet som i denne perioden også inneholdt væreiere (ikke lengre hanseatene). Her er også to større bilder med kystkulturelt innhold. Først fisk som henger til tørk, og et helsides bilde av handelsstedet Kjerringøy.

I det hele tatt etterlates leseren ikke med noen tvil om at fisket har vært helt sentralt i Norges historie, verken for kystbefolkningen, eller landet som sådan.

Gyldendal	Underveis historie 8
Skipsfart	0,3 side
Jernbane	1,5 side
Fiske	4,5 sider
Jordbruk	4,5 sider
Industri	3,5 sider

²⁹ Underveis historie 8, s. 117

³⁰ Underveis historie 8, s.101-105

³¹ Underveis historie 8, s. 101

Kosmos

Kosmos er det eneste verket fra forlaget Fag og kultur i denne undersøkelsen. Verket har et helt annet oppsett enn de andre ved at de har samlet alle de tre delene av samfunnsfaget mellom to permer, riktignok i adskilte seksjoner. Om dette er årsaken til vinklingen i historiedelen skal jeg ikke spekulere i, men det kan virke som om de har et strengere politisk fokus. Det at de har alt i ett bind gjør det kanskje lettere å la geografidelen fortelle bakgrunnen for dagens ressursbruk ved å trekke tråder bakover i historien. Geografidelen lar jeg ligge foreløpig, og tar i denne omgang for meg historie.

Til tross for at *Kosmos 8* utvilsomt har politikk som den røde tråden i teksten, får den i større grad enn andre frem betydningen av de kystrelaterte næringene. Det er fortsatt relativt kort i omfang, og består av en halvsides stor tekstboks. Med overskriften ”De gylne år” trekkes det fram veksten innenfor fiskeeksport, trelasteksport og skipsfart som det som blomstrer i denne perioden, og gir det navnet ”de gylne år”.³² Her trekkes det linjer tilbake til tidlig norsk trelasteksport til Storbritannia og Nederland, og betydningen dette senere fikk for opphoping av kapital hos borgere som eide sagbruk. Disse begynte etter hvert å bygge egne skip, noe som var starten på en norsk handelsflåte. Dette er første gang noen av bøkene forteller om en egen norsk handelsflåte.

Den nevnte tekstboksen er plassert inn under kapittelet om Norden under napoleonskrigene. I denne boken er fokuset mindre rettet inn mot hvordan dette var foranledningen til 1814, men inneholder de samme elementene som tidligere. For det første flåteranet. Det andre går på kornblokade og hungersnød.³³ Som vi har sett tidligere kommer historien om Terje Vigen inn i denne sammenheng. Det er satt av over en halv side til diktet, først en introduksjon og deretter gjengis fire vers.

Noe som derimot ikke omhandles i denne delen er fiskeriene. Som vi skal se senere, er dette alt tatt inn under geografidelen (riktig nok i boken for 9. klasse), hvor det er en bred omtale av fiskeriene.

Også *Kosmos 9* dreier rundt den politiske utviklingen i landet mellom 1814 og 1905. Under historiedelen er der ingen henvisninger til kystrelaterte temaer. I tabellen under regnes alt som er skrevet om de aktuelle temaene i kapitler som handler om norsk historie for både 8. og 9. trinn. Det er verdt å merke seg at det først og fremst er skipsfart som omhandles som en næring. Når jeg har regnet sider for industri og jordbruk er det sentrale i boka å fortelle om

³² *Kosmos 8*, 175

³³ *Kosmos 8*, 176-177

bøndene og industriarbeiderne som politiske grupperinger, som stadig får en mer sentral rolle i det norske politiske liv. Altså sies det lite om jordbruket og industrien i forhold til produksjonsmåter og forbindelse med utlandet.

Fag og Kultur	Kosmos 8/9
Industri	2 sider
Skipsfart ³⁴	1,5 sider
Jorbruk	1 side

Foreløpig oppsummering

Også i de ulike bøkene for ungdomstrinnet ser vi at der er store variasjoner i hva som skrives om temaer relatert til kystkultur. Mest påfallende er kanskje det fortsatt store fraværet av tekst som omhandler Norges rolle som skipsfartsnasjon. I den grad skipsfart omtales er det kun i et av de fem verkene at handelsflåten omtales. Ellers er det forløpet til 1814 og Norges rolle i Napoleonskrigene som gjennomgående trekkes frem. I denne sammenheng er det først og fremst flåteranet i København som får særlig omtale, og det dreier seg da altså om den militære flåten. I samme del av teksten trekkes flere ganger Terje Vigen inn.

Et annet kjennetegn ved historiebøkene for ungdomstrinnet er at de har et hovedfokus på den politiske utviklingen i perioden som er aktuell her, altså 1800-tallet. Det er dette som gir seg utslag i tabellen under. Bøndernes og industriarbeidernes inntog i rikspolitikken har fått bred dekning, mens skipsfart og fiskeri ikke får den samme type omtale, til tross for at mange skipsredere var sentrale i rikspolitikken. Denne skjevheten gjør at tallene i tabellen er noe problematiske. Noe annerledes hadde det sett ut om vi bare hadde sett på næringsaspektet ved de ulike kategoriene. Hadde vi sett bort i fra det som først og fremst var knyttet til politikk, og heller sett på arbeider- og bondekultur (som i kystkultur) ville nok forskjellene vært mindre, uten at rekkefølgen hadde blitt noen annen.

³⁴ Under "Skipsfart" regnes også det som omhandler Terje Vigen og flåteranet.

Omfang oppsummert, ungdomstrinnet	
Skipsfart	5,3 sider
Fiske	5,3 sider
Industri	19 sider
Jordbruk	10,5 sider

Geografi – fiskeri som naturressurs

Etter å ha sett på hvordan historiebøkene på barne- og ungdomstrinnet omhandler kystkulturelle tema, skal vi nå se på geografidelen i noen av pensumbøkene. Det er temaer knyttet til fiskeri som naturressurs som blir fokus her. Hovedvekten vil her være de delene av pensum som har en historisk dimensjon. Altså ikke steder hvor dagens fiskerier står presentert uten historisk bakgrunnsinformasjon.

Dette innebærer blant annet at bøkene fra barnetrinnet ikke blir inkludert i denne delen av undersøkelsen. Årsaken er at de ikke trekker noen tråder bakover i tid. I tillegg er de ekstremt knappe når de omhandler ressurser, og en tegning av en fisk kan i noen tilfeller være alt som står.³⁵ Derfor kommer jeg utelukkende til å vise hvordan geografibøkene på ungdomstrinnet behandler emnet.

Kosmos

Vi begynner denne delen med samme bok som vi avsluttet forrige med, nemlig *Kosmos* fra forlaget Fag og kultur. Dette verket samler alle delene av samfunnsfaget mellom to permer, og i historiedelen var et sterkt politisk fokus. I geografidelen av denne boken er det et elleve sider langt kapittel om *Matfatet i havet*, hvorav halvannen side av er et rent historisk tilbakeblikk.³⁶ Her vises utviklingen fra ”før i tida”, fiskerbondens tid, og frem til i dag. For den første perioden legges det vekt på å presentere fiskernes hverdag hvor de hadde gårdsdrift på siden (drevet av kvinnen). I tillegg legges det vekt på Lofotfiskets betydning for befolkningen langs hele kysten fra Vestlandet og nordover. Dette videreføres i et 1/3 side langt utdrag av Johan Bojers roman, *Den siste viking*, som forteller om eventyrlig godt Lofotfiske.

³⁵ *Midgard 5* har riktignok med G. Scotts ”Fiskervisen” på s. 160

³⁶ *Kosmos 9*, 60-61

I den neste delen trekkes også trådene frem til i dag, og de viser at motorbåter først avløste seil- og robåter, før man i senere tid har gått over til bruk av større fabrikktrålere. I alt får de presset inn relativt mye fiskerihistorie på en og en halv side. Resten av kapittelet dreier seg hovedsakelig om fiskesoner, overfiske og havbruk, uten at det har et historisk perspektiv.

Jordbruk har og et eget kapittel i geografidelen av *Kosmos*, og også her er det til en viss grad et historisk perspektiv.³⁷ Forskjellen er at det her dreier seg om de første jordbrukerne, og ikke primært den norske bondestanden, altså får fiskerienes historie i landet langt bredere omtale enn jordbruket.

Underveis

Også i *Underveis* ser vi at det tidvis er et historisk perspektiv på gjennomgangen av fiskeriene. Det er ikke et like tydelig skille på når det kikkeres bakover og ikke, fordi de heller trekker tråder tilbake i historien flere ganger i teksten. Et par eksempler illustrerer dette. *Fisket har alltid vært en sentral næringsvei langs hele kysten vår... I krisetider, når korn ikke kom, støttet folk seg til fisken.*³⁸ Det andre eksempelet er fra Lofoten. *Her har folk fisket, tørket skrei og handlet med tørrfisk siden vikingtiden.*³⁹ I tillegg til avsnittene disse to eksemplene er fra kommer et maleri som viser fiskere i Lofoten, samt en egen boks som viser den historiske utviklingen med utgangspunkt i ulike former for fiske, altså kystfiske, sesongfiske og senere havfiske.⁴⁰

Også de andre primærnæringene, skogbruk og jordbruk, får bred dekning i boka. Jordbrukets historie trekkes tilbake til selvbergingsjordbruket, mens man starter kapittelet om skogbruk med å fortelle om de første oppgangssagene som kom på 1400-tallet.⁴¹ Som det gjorde med fiske, blir det også her trukket linjer helt frem til i dag. *Kosmos* kan man derfor si at gir et mer jevnt bilde av norske primærnæringer og deres historie.

Makt og menneske, Matriks og Monitor

De siste tre verkene er i langt mindre grad opptatt av å vise den historiske utviklingen innenfor de ulike primærnæringene. *Makt og menneske* har et halvsides stort bilde i svart hvitt

³⁷ *Kosmos* 9, 39 og 41

³⁸ *Underveis* geografi 9, s. 157

³⁹ *Underveis* geografi 9, s. 159

⁴⁰ *Underveis* geografi 9, s. 161

⁴¹ *Underveis* geografi 9, s. 133 og 147

av fiskere i en åpen båt utenfor Nordkapp.⁴² I teksten er det eneste av historisk perspektiv en kort gjennomgang av utviklingen de siste 50 år. Overgang til større båter og trålere, samt problemer tilknyttet overfiske er temaene som tas opp. Det siste er også tema for et eget kapittel senere i boka.⁴³ Dette betyr at *Makt og menneske* verken i historie- eller geografiboken gir et skikkelig bilde av fiskerienes historie i Norge.

Kapittelet om fiske har i *Matriks* et historisk perspektiv, men ikke et som favner Norge. Det omhandler Torskekrigen mellom Island og Storbritannia og er viet en hel side.⁴⁴ Siden det er i geografiboka er det ressursmessige hovedpoenget, og igjen er problemstillinger knyttet til overfiske det som er viet mest plass. Med tanke på at fiske ikke nevnes i historieboken til verket *Matriks* er det noe overraskende at de skriver såpass mye om fiske (8 siders kapittel) uten å nevne noe om fiskets historiske bakgrunn i Norge i geografidelen. Det nærmeste de kommer er to generelle setninger som *I tusenvis av år... har menneskene fisket for å skaffe mat*, og den andre *I gamle dager ble fisket drevet med små åpne båter... men siden 1950-tallet har stadig mer av fisken blitt tatt av store trålere...*⁴⁵ Ingen av disse viser til norsk historie (det er Island det har blitt skrevet om før) og ingen av dem etterfølges av noen utdypinger.

Det siste verket, *Monitor*, hadde en liten seksjon knyttet til overfiske i historiedelen. I geografidelen er det nærmeste man kommer en tråd bakover i historien en bildetekst, til et bilde med moderne motiv: *Lofotfisket etter torsk har pågått i over tusen år.*⁴⁶ Dette er altså alt læreverket *Monitor* har om fiskerihistorie.

Foreløpig oppsummering

Geografibøkene viste seg også å være svært varierende i forhold til omfanget av stoff tilknyttet historien til de norske fiskeriene. Riktignok viser både *Underveis* og *Kosmos* hvordan fiskeriet har utviklet seg frem til i dag, men sett under ett er det like vel påfallende lite, når vi har i bakhodet at dette heller ikke var omtalt i særlig omfang i historiedelen.

⁴² Makt og menneske geografi 9, s. 40

⁴³ Makt og menneske geografi 9, s. 107-115

⁴⁴ Matriks geografi 9, s. 86

⁴⁵ Matriks geografi 9, s. 87-88

⁴⁶ Monitor geografi 1, s. 59

Avslutning

I denne rapporten er det forsøkt å komme frem til et svar på spørsmålet: I hvilken grad formidles norsk historie knyttet til fiskerier og sjøfart i grunnskolens lærebøker for samfunnsfag? Vi har sett at det ikke er noe entydig svar på dette, og at læreplanene er altfor generelle til å legge noen føringer. Likevel kan vi si at der er visse generelle trekk i de tre ulike hovedemnene.

For barnetrinnet var det store forskjeller. Alt fra en halv side til hele seks sider ble avsett til fiskerienes historie under dansketiden. Disse ulikhetene gjorde også mye med kvaliteten på det som ble presentert, da de lengste kunne gå mer i dybden og vise alt fra fiskernes hverdag til handelssystemet de inngikk i. Trekker vi sammenligning med andre næringer i perioden kan vi se at fiske er like grundig behandlet i disse bøkene som andre næringer. Det som derimot er minimalt er skipsfartens rolle i teksten.

I historiebøkene på ungdomstrinnet er det noe annerledes. Her ser man som et generelt trekk at det som har vært viktigst for forfatterne å få frem om 1800-tallet er den politiske utviklingen. Dette har ført til at jordbruk og industrialiseringen har sett ut som om de har hatt en veldig stor rolle i forhold til det kystkulturrelaterte. Disse næringsveiene har gjerne blitt presentert med det formål at det skal si noe om den aktuelle gruppens politiske rolle, som bonde- og arbeiderbevegelse. Langt mindre er det om bonde- og industrikultur i den forstand vi snakker om kystkultur. Det er likevel viktig å påpeke at det er kun unntaksvis (*Underveis*) at fiskerienes og skipsfartens rolle har blitt grundig presentert. Fiskerienes historie er knapt nevnt, og for skipsfartens del er det stort sett bare flåteranet i København som vies noe plass, og i ekstremt liten grad handelsflåten. I sum betyr det at næringsliv og livet langs kysten (og på landet) har måttet vike plass for politikk.

I geografidelen på ungdomstrinnet har vi og sett at et par av bøkene trakk noen tråder tilbake i tid for å vise hvordan en naturressurs (fiske) hadde blitt utnyttet opp igjennom tiden, og ledet oss frem til der vi er i dag. To av bøkene gjorde dette på en relativt grundig måte, mens de andre utelukkende fokuserte på dagens situasjon. Vi kan dermed ikke si at det dekker over de store manglene som kom frem i historiedelen av faget på ungdomstrinnet.

I sum betyr dette at skipsfarten og handelsflåtens rolle i Norges historie er så godt som utelatt i hele grunnopplæringen. Mens barnetrinnet i relativt stort omfang forteller om fiskets historie i landet, er også dette så godt som fraværende i de nesten rent politiske fremstillingene som ungdomstrinnsbøkene er.

Litteraturliste

- Birkenes, Jon og Unni Elisabeth Solberg Østensen: *Underveis. Geografi 9*, Gyldendal 2007
- Busch, Sissel Thoresen, Grethe Klæboe og Linda Merete Svanholm: *God i ord. Lesebok 3 A*, Samlaget, 2007
- Egner, Thorbjørn: *Hav og hei. Thorbjørn Egners lesebøker 5*, Cappelen, 1962b
- Egner, Thorbjørn: *Hverdagens saga. Thorbjørn Egners lesebøker 10*, Cappelen, 1965
- Egner, Thorbjørn: *Sør og nord i landet. Thorbjørn Egners lesebøker 3*, Cappelen, 1962a
- Elsness, Turid Fosby: *Zeppelin, Start*, Aschehoug, 2005
- Elsness, Turid Fosby: *Zeppelin, Lesebok 3*, Aschehoug, 2006
- Elsness, Turid Fosby: *Zeppelin, Lesebok 4*, Aschehoug, 2007
- Fagertun, Fredrik: *Monitor historie 2*, Cappelen, 2007
- Fossbakken, Olav: *Monitor geografi 1*, Cappelen, 2006
- Hellerud, Synnøve Veinan og Sigrid Moen: *Matriks 8 historie*, Aschehoug, 2006
- Holgensen, Torgeir og Ole Gilbert Karlsen: *Matriks 9 geografi*, Aschehoug, 2007
- Holm, Dagny, Ole Røsholdt og Anne-Elisabeth Utklev: *Gaia 6*, Gyldendal, 2007
- Holm, Dagny, Jens Fredrik Nystad, Ole Røsholdt og Anne-Elisabeth Utklev: *Gaia 7*, Gyldendal, 2008
- Ingvaldsen, Bjørn og Ingunn Kristensen: *Makt og menneske historie 8*, Damm, 2006
- Ingvaldsen, Bjørn og Ingunn Kristensen: *Makt og menneske historie 9*, Damm, 2007
- Kverndokken, Kåre og Trine Solstad: *Safari 1-2*, Gyldendal, 2006
- Kverndokken, Kåre: *Safari 1-3. Les mer A*, Gyldendal, 2006
- Kverndokken, Kåre og Jannike Ohrem Bakke: *Safari 3. Lesebok A*, Gyldendal, 2006
- Kverndokken, Kåre og Jannike Ohrem Bakke: *Safari 3. Lesebok B*, Gyldendal, 2006
- Libæk, Ivar, Trude Mathiesen, Rolf Mikkelsen og Øivind Stenersen: *Globus 6*, Cappelen, 2007
- Libæk, Ivar, Trude Mathiesen, Rolf Mikkelsen og Øivind Stenersen: *Globus 7*, Cappelen, 2008
- Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen*, KUF, 1996
- Mønsterplan for grunnskolen*, Aschehoug, 1985
- Nomedal, John Harald og Ståle Bråthen: *Kosmos 9*, Forlaget Fag og Kultur, 2008
- Nomedal, John Harald og Ståle Bråthen: *Kosmos 8*, Forlaget Fag og Kultur, 2006
- Skjønberg, Harald: *Underveis. Historie 8*, Gyldendal, 2006
- Strindhaug, Jon og Petter Haagenen; *Makt og menneske geografi 9*, 2007

Aarre, Tone, Bjørg Åsta Flatby og Håvard Lunnan: *Midgard 5*, Aschehoug, 2006

Aarre, Tone, Bjørg Åsta Flatby og Håvard Lunnan: *Midgard 6*, Aschehoug, 2007

Aarre, Tone, Bjørg Åsta Flatby og Håvard Lunnan: *Midgard 7*, Aschehoug, 2008